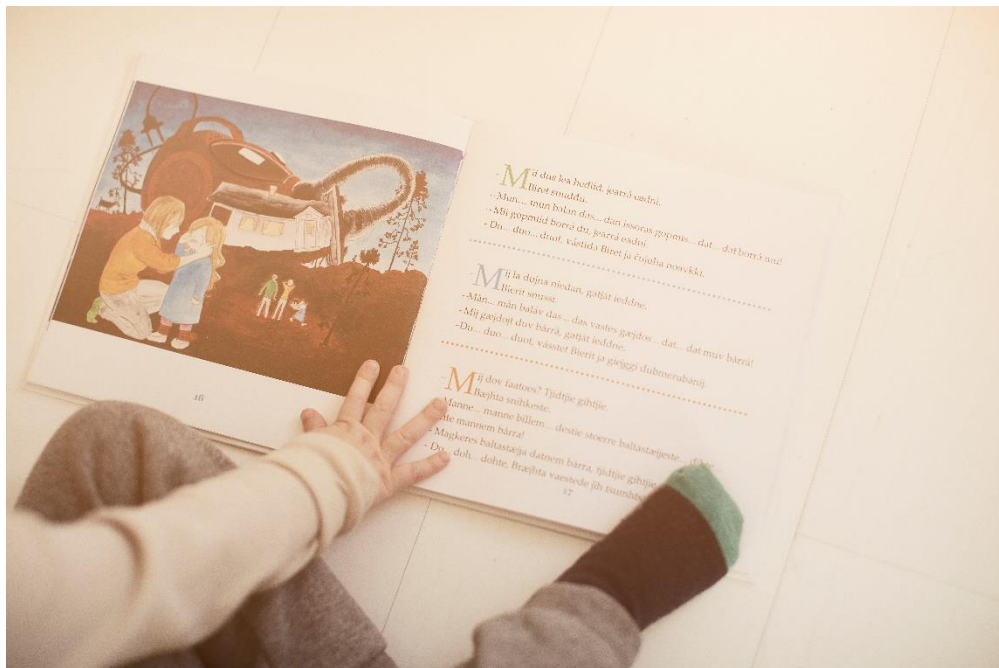

Sámi lohkanguovddáš
Saemien lohkemejarnge
Sáme låhkåmguovdásj

**Manin ja movt lohkat girjjiid
mánnaí?**

Girjelohkan buot nuoramus mánáide

«Lohkat mánnái, guhte čohkká oadjebasat du askkis, buktá lagasvuođa, oadjebasvuođa, liekkusvuođa ja ilu. Dát dahkko ráhkisvuodain. Dasa lassin álgá máná ráhkisvuolta girjjiide liedđát. Ii leat goasse beare árrat lohka goahtit girjjiid.» (www.babyverden.no)

Manin lohkat mánnái?

Girjelohkan lea somás ja sosiálalaš doaibma gaskal rávisolbmo ja máná, ja doai beassabeahhti ovttas vásihit dan girjás ja gelddolaš girjemáilmmi mii gávdno girjepearpmaid siskkobealde.

Sámit leat guhkit áigge atnán mitalusaid vuohkin oahpahit ja bagadit, ja mitalusat doibmet vuohkin sirdit dieđuid ja árvvuid buolvvas bulvii. Mitalusaid bokte oahpahit mii iežamet mánáide morála ja eallinnjuolggadusaid (Balto 2023, Balto & Kuhmunen 2014).

Earet eará oahpahit mitalusat olmmošvieru, etihka, giela ja gulahallama. Dán áigge girjjit oahpahit vel earet eará ivnniid, loguid, doahpagiid ja dovdduid.

Maŋemus jagiid lea skuvlamánáid lohkančehppodat hedjonan. Dat lea boadus das go mánát eai loga šat seamma viššalit go ovdal. Dát boahdá ovdán PISA 2023 iskosis.

Lea čájehuvvon ahte dat masa mánná unnin juo oahppá liikot, dávjá čuovvu eallinagi (Balto 2008). Danin sáhtá jurddašit, ahte jus mánát liikogohtet lohkat unnivuođa rájes, de dát girjelohkanberoštupmi

joatká ain go stuorrula, ja de sin lohkanmáhttu sáhtttá ovdánit. Nu sáhttet min mánát álgit buorebut birget buot dilálašvuodain mat gáibidit buori lohkanmáhtu, dego skuvlafágain.

Máná giellaovdáneapmi

«Giella ja giellaovdáneapmi lea nu movt buot eará ge. Jus giela galgá oahppat ja ovddidit, de ferte hárjehallat sihke hupmat, guldalit, lohkat ja čállit.» Nils Ø. Helander 2016

Mii leat várra gullan ahte mánná gullá eatni jiena juo dalle go lea mánágoađis, ja ahte dalle galggašii lávlut ja humadit mánáin. Máná giellaovdáneapmi álgá juo go lea ain eatni čoavjjis. Go mánná riegáda de sus lea juo beroštupmi gulahallat earáiguin (Koss & Platou 2011). Mánná liiko eatni jitnii buot eanemusat go lea aitto riegádan, ja dát čájeha ahte máná gulahallandáidu lea juo álgán ovdal riegádeami (Koss & Platou 2011).

Máná giellaovdáneamis leat máná vuosttáš eallinagis guokte dehálaš oasi. Máná giellaipmárdus ja máná giellaprodukšuvdna. Máná giellaipmárdus lea buot maid mánná ipmirda, ja giellaprodukšuvdna lea máná hupmangiella. Giellaipmárdus ja giellaprodukšuvdna ovdánit giehtalaga ja váikkuhit nubbi nuppi (Koss & Platou 2011). Giellaipmárdus ovdána ovdalgo mánná hupmagoahtá, ja danin lea dehálaš olu hupmat mánáin juo ovdalgo mánná deavdá jagi.

Go mánná lea vuollet jagi, de gohčoduvvo máná giella árragielalaš áigodahkan (førspråkelige perioden). Dalle mánná ii vel ipmir buot maid mii dadjat, muhto dulko earet eará min jietnageavaheami, ámadaju, lihkastagaid ja geahčestagaid (Koss & Platou 2011). Doahpagiid maid dávjá gullá mánná ipmirdišgoahtá, ja danin lea hui buorre olu geardduhit sániid mánáin, ovdamearkka dihte hupmamiin dahje girjelohkamiin (Loga munnje). Dán áigodagas lea máná ja váhnema ovttasdoaimman hui dehálaš, go dalle mánná

oahppá gulahallannjuolggadusaid. Mánná ja váhnen galggašeigga “humadit” vuoruid mielde. Váhnen hupmá mánáin, mánná vástida. Dan bargat vuoruid mielde, go dát hábme movt mánná gulahallá ja humada earáiguin go stuorrula (Koss & Platou 2011).

Giella ja gulahallan lea guovddášis go galgá oahppat ovttasdoaibmat ja gulahallat earáiguin. Buot deháleamos áigodat máná giellaovdáneamis lea go mánná lea vuollem golbma jagi, go de ovdánit máná vuoiŋnamaččat hui jođánit (Røgler 2024). Bures birgejeaddji olmmoš máhtta gulahallat earáiguin, sus leat buorit sosiálalaš dáiddut, (Aikio 2010) dahje buorre giella. Min bargu lea doarjut máná vai su giellaovdaneapmi mánná njuovžilit ja vai bures beassá gulahallat earáiguin go stuorrula.

Goas álgit girjiid lohkat mánnái?

Máná vuosttaš eallinagit hábmejit earet eará máná lohkan- ja čállinčehppodaga, oahppandáiddu ja sosiála čehppodaga (Røgler 2024). Danin lea buorre árrat juo álgit lohkat mánnái, go dát oasis čuvvot máná ja sáhttet leat ovdamunnin go ieš olle dan dássái ahte lohka goahtá.

Girjjit leat buorit veahkkeneavvut máná giellaovdáneamis, go girjjiin mánát ohppet ođđa sániid ja de ožžot sániid earet eará vásáhusaide ja dovdduide. Girjiid bokte mánát oidnet dan man birra muitalat, ja de lea maid mánnái álkít čatnat sáni govvi dahje dávvirii.

Nu movt buot eará, de ferte gielain bargat systemáhtalaččat jus galgá šaddat buorre giella. Go mánáin humada, dahje lohka girjiid, de mánná oahppá sániid ja sojahanmáliid. Buot daid mánná vurke iežas “sátnevuorkái” maid váldá atnui go ieš hupmagoahtá. Logadettiin dávjá geardduha sániid, ja go geardduha, de darvánit buorebut muitui. Mánná vurke buot daid sániid maid dávjá gullá iežas “sátnevuorkái” ja šaddet de oassin máná giellaipmárdusas. Go mánná lea gaskal 6–10 mánu, de viggá áđdestallat daid sániid maid

dávjá gullá, ja go lea gaskal 10 – 14 mánu de sáhttet ilbmat máná vuosttáš sánit (Koss & Platou 2011).

Mánná oahppá álkibut lohkat ja čállit go diehtá ja dovdá áššiid. Jus váhnen lohka olu iešguðet girjiid mánnái, de mánná oahpásnuvvá daidda áššiide ja nu sáhtta álkibut dovdagoahtit bustávaid, logoid ja olles lohkanproseassa sáhtta de mannat njuovžileappot.

Movt lohkat mánnái?

Dutkamat čájehit ahte posiitiiva guottut lohkamii ja buorit lohkandábit leat dehálaččat go galgá ovddidit lohkanipmárdusa (Røgler 2024). Muhto, movt galgat mii hábmet buriid lohkandilálašvuoðaid ja movt galgat mii váikkuhit dasa ahte mánát liikogohtet girjiide?

Mii sáhttit lámčit buori dilálašvuoða logadettiin. Buorre dilálašvuohta lea dehálaš oassi máná oahppamis ja mánná háliida vásihit ja geardduhit dan dili fas oððasit, go dat lea somá ja addá buori dovddu mánnái (Balto&Kuhmunen 2014:52.)

Rávisolbmot berrejit čájehit posiitiiva oainnu lohkamii, jus háliida ahte dát galgá njoammut mánnái. Dan sáhtta čájehit gorutgielain ja

sáhtttá maid dadjat ovdamearkka dihte:

“Moai lohke girjji, oba somá!”

“Mánná lea oba čeahppi lohkat!”

Logadettiin berre mánná leat guovddážis. Dalle eai galggaše makkárga šearpmat leat lahkosis ja alde. TV ja telefonna sáhtttá jáddadit dahje rádjat, go dat lea mánná guhte galgá leat guovddážis ja doai galgabeahtti fárrolaga lohkat. De ii leat somá jus eadni dahje áhčči ferte fáhkka iskat dieđu mii bođii, dahje *snappet* máná go leahppi lohcame girjji.

Jitnositlohkan, gorutgiella ja mimihkka

Mánát ohppet giela buorebut go lea miellagiddevaš oahppandoaibma dahje -biras. Jus rávisolmmoš logadettiin stoahká gorutgielain ja iežas jienain, de šaddá máná mielas hui somá guldalit, go dalle šaddá mitalus hui ealas. (Høygård, Mjør, Hoel2011).

Logadettiin galgá rávisolmmoš duostat veahá “stoahkat” jienain, mimihkain ja gorudin. Sáhtttá savkkástallat, bidjat roaggajiena dahje hui fiinna jiena. Sáhtttá čájehit jus lea suorganan dahje ilus. Ciellat jus lea beatnagis govva dahje gorudin čájehit man stuoris juoga lea.

Mánát ohppet buoremusat jithnositlohkamis, ja eandalii jus besset geahččat govaid dahje eará ávdnasiid mat gullet dahje heivejit mitalussii. Ovdamearkka dihte jus lea mitalus máná birra guhte lea gárvodeame, de sáhtta cuiget dávviriidda mat leat das lahkosis. “Gea, duo lea du báidi, nu movt dán girjjis lea dá báidi”.

Mánná guldala buorebut, ipmirda eanet ja oažžu ovdaipmárdusa go leat govat dahje eará dávvirat maidda mánná beassá geahččat. (Høygård, Mjør, Hoel 2011: s.35). Danin sáhtta váldit duhkorasa mii heive girjái, maid addá mánnái logadettiin. Jus lea girjji elliid birra lohkame, de sáhtta addit mánnái duhkorasealli, dego bohcco, beatnaga, gusa dahje sávzza.

Lohkat seamma girjji mángii

Mánnái lea buorre lohkat seamma girjji mángii, go de mánná šaddá oadjebas girjái. Mánná oahppá buoremusat go lea oadjebas. Go lea moatte háve lohkan girjji de sánit ja doahpagat darvánit buorebut muitui, ja juohke lohkamis mánná fáhte ođđa gielalaš ášši.

Girjelohkan rutiidnan

Mánát liikojit rutiinnaide, go dat addet oadjebasvuoda. Danin sáhtta leat hui buorre ásaht lohkanrutiinnaid. Sáhtta lohkat girjji ovdalgo mánná galgá nohkkat. Sáhtta henget girjjáža molsunbeavdá dahje addit mánnái girjjáža maid geahččá molssodettiin. Go lea biillain vuodjime, de sáhtta addit mánnái girjjáža maid beassá “lohkat” vuojidettiin. Dáinna vugiin sáhtta boktit máná girjeberoštumi, go de mánná hávjána iskat, oaidnit ja dovdat girjjiid ja nu šaddá daidda hui oadjebas. Ná sáhtta boktit lohkanmovtta, go de soaita suohtasit lohkat govaid birra maid lea hávjánan oaidnit.

Bidjat buori áiggi girjelohkamii ja čuovvolit máná beroštumiid

Divtte máná mearridit makkár girjji lohkat ja goas galgabeahtti bisánit ja geahččat govaid girjjis. Don čuovvolat máná ja su

beroštumiid logadettiin. Jus mánná háliida guhkit geahččat ja humadit ovttá gova birra, de dahkabeahtti dan.

Girjjiid ii dárbbas geahčadit dahje lohkat mánggaid diimmuid ain hávális. Buoremus lea dávjá lohkat ja geahčadit girjjiid, vaikke kvártta beaivválaččat.

Makkár girjjiid lohkat?

Juohkehaš mis lohka dan mii min mielas orru somá ja geasuheadđi, mii lea min miela mielde. Seamma lea mánáin. Danin ferte lohkat girjji mas lea fáddá dahje sisdoallu masa mánná liiko, muđui ii stađa mánná guldalit.

Nuoramus mánáide leat govat dat mat geasuhit. Vuosttaš girjjit maid mánná lohka berrejit leat álkes girjjit main leat olu govat ja ivnnit. Šaddá hui somán jus leat jienat girjjiin dahje jus lohkki ráhkada ovdamearkka dihte elliid jienaid logadettiin.

Mánáide lea buorre jus leat oahpes govat, dego biepmut, viessodinggat, eallit ja duhkorasat. Girjjit mat leat oahpes dilálašvuodaid birra maid sáhttet boktit máná beroštumi. Dego girjjit gárvodeami birra, lávggodeami birra ja boradeami birra. Dávjá mánát liikojit girjjiide maiguin ieža besset bargat, áiccagirjjiide dahje girjjiide main beassá “rahpat” govaid. Sáhtta ráhkadit girjjáža mas leat oahpesolbmuid govat ja bearraša elliid govat. Dat sáhtta nannet máná identitehta ja mánná dovddagoahtá fulkkiid, bearašlahtuid ja eará lagasolbmuid maid ii soaitte nu dávjá oaidnit.

li gávdno fasihtta mii muitala man boaris mánná galgá leat ovdalgo lohkgoadát girjjiid mánnái. Dán ferte geahččalit ja geahččalit, ja jus dahje go mánná beroštišgoahtá girjjiin, de sáhtta lohkgoahtit. Ferte čuovvolit máná beroštumiid, iige bágget máná. Jus bágge máná liikot juoga masa, de dávjá mánná ii liikgoađe dasa. Jus attát

mánnái vejolašvuođa oahpásnuvvat girjiiguin, de mánná soaitá šaddat oadjebas girjiide ja nu liikogohtit daidda.

Teaksta:

Risten Marja Ánne Gaup

Govat:

Árvu

Gunnlaug Ballovarre

Elle Merete Utsi

Gáldut:

Aikio, Aimo 2010: *Olmmošhan gal birge*. ČállidLágádus.

Balto, Asta 2023: *Sámi bajásgeassin. Árbevierut. Ealáskahttit. Ođasmahttit*. ČállidLágádus.

Balto, Asta & Kuhmunen, Gudrun 2014: *Máhttáhit iežamet ja earáid*. ČállidLágádus.

Helander, Nils Øivind (2014): *Gielladiđolašvuohta, čálamáhttu ja guovttegielatvuohta*. Sámi allaskuvla

Høigård, Anne, Ingeborg Mjør ja Trude Hoel (2011): *Fáddágihpa mánáidgárddiidgiellabirrassa ja giellanannemabirra*. Heivehan davvisámegillii: Berit Anne Bals Baal. Jorgalan davvisámegillii: Berit Margrethe Oskal. [Oslo], Máhttodepartemeanta

Koss, Marit Molund & Platou, Fanny S. 2011: *Foreldre som ressurs i språkutvikling og stimulering*. Statped.

Loga munnje! *Giella álgu rájes*. (https://sametinget.no/_f/p1/ia15f6fea-dc58-4e1d-a44f-71b3dff80fff/informasjonsbrosjyre-bokstart-nordsamisk.pdf) 15.05.2024

Røgler, Vibeke 2024: *Forsterket innsats for sosial utjevning og mobilitet*. Foreningen !les.

Sandvik, Jenny Miglis: *Slik Leser du med barnet 0 – 3 år*. Babyverden

(<https://www.babyverden.no/baby/lek-og-laring/slik-leser-du-med-barnet-0-3-ar/>) 15.05.2024